

УДК 340.15(1-87)

СУД ПРИСЯЖНИХ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Козинець О.Г., к. іст. н.,
доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівський національний технологічний університет

Скрипка О.А., студент IV курсу
юридичного факультету
Чернігівський національний технологічний університет

У статті зроблена спроба дослідити основні судові інститути, створені в результаті судової реформи 1864 р. в Російській імперії. Зокрема, проаналізовано досвід створення суду присяжних в Європі від Античності до Новітнього часу та в Російській імперії в другій половині XIX ст.

Ключові слова: *судова реформа, Судові статутути, суд присяжних, Англія, Франція, Російська імперія, ценз.*

В статье сделана попытка исследовать основные судебные институты, созданные в результате судебной реформы 1864 г. в Российской империи. В частности, проанализирован опыт создания суда присяжных в Европе от Античности до Новейшего времени и в Российской империи во второй половине XIX в.

Ключевые слова: *судебная реформа, Судебные уставы, суд присяжных, Англия, Франция, Российская империя, ценз.*

Kozinets O.G., Skrypka O.A. A JURY IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN EXPERIENCE

The article attempts to explore the basic legal institutions created as a result of the judicial reform of 1864 in the Russian Empire. In particular, it was analyzed the experience of creating a jury trial in Europe from antiquity to modern times, and in the Russian Empire in the second half of the XIX century.

Key words: *judicial reform, legal regulations, jury, Great Britain, France, Russian Empire, qualification.*

Цього року минає лише 150 років від часу запровадження суду присяжних у Російській імперії, оскільки перший суд присяжних було створено у Санкт-Петербурзі тільки 17 квітня 1866 р. В Європі ж суд присяжних нараховує багато століть існування від Античності до сьогодення.

В умовах докорінної перебудови української держави та суспільства у центрі уваги опинилась і система судочинства та судоустрою. Ведеться багато розмов про необхідність зміни судової системи. На наш погляд, доречно було б дослідити досвід інших країн, які в різний час, на різній території проводили судову реформу. Одним із основних елементів судової реформи будь-то в XII ст. в Європі або в XIX ст. в Російській імперії було створення суду присяжних.

У науковій літературі багато уваги приділено дослідженню судової реформи другої половини XIX ст. в Російській імперії, але основна увага прикута до створення в ході реформи адвокатури, менше досліджені питання формування, організації, особливостей діяльності суду присяжних. Найвідомішими дослідниками суду присяжних в Російській імперії були в дореволюційний час Г.А. Джаншиєв [1; 2], М.П. Чубинський [3]. В радянські часи питаннями судової реформи XIX ст. займалися С.М. Казанцев [4], М.Г. Коротких [5], П.Ф. Щербина [6] та ін. У пострадянський час – В.І. Бабенко [7], С.В. Боботов, М.Ф. Чистяков [8]. Серед сучасних українських дослідників – В.М. Тернавська [9], І.С. Зубачова [10], О.В. Серєда [11].

Метою дослідження є створення суду присяжних у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. та європейській досвід функціонування цього важливого судового інституту.

Так, суд присяжних веде свій початок від гелієї у Стародавній Греції. Створена вона була за правління архонта Солона у VI ст. до н.е. Це була дуже громіздка судова установа, яка складалась із шести тисяч осіб. Із них п'ять тисяч

були діючими і поділялись на 10 колегій, так званих дикастерій, а тисяча були запасними. Кожна колегія виконувала свої безпосередні функції упродовж місяця. Могли скликати по дві-три колегії разом [12, с. 107]. Афінівський суд зовні був цілком демократичним, але то була демократія для вільних громадян, а не для рабів, які становили більшість населення.

Судовий розгляд у гелієї відбувався, на наш погляд, дуже архаїчно, але для того часу то була вершина демократії. Саме створення суду присяжних в Афінах історична традиція вважає однією з найбільш демократичних реформ Солона, тому що до його складу входили представники всіх чотирьох майнових розрядів Стародавніх Афін, чого не було у формуванні інших державних органів. Так, справа порушувалась вищою посадовою особою – архонтом, потім відбувався усний та публічний судовий розгляд справи. Судове слідство складалось із промов, допитів, цитування законів. Час виступу, як правило, обмежувався і регулювався водяним годинником.

Заслухавши всі докази, члени гелієї вирішували питання про винуватість шляхом таємного голосування. Кожен із них отримував два кам'яні: один білий для виправдання, другий чорний для звинувачення. Кидали камінці у спеціальні ємкості, а потім підраховували, приймали рішення і призначали покарання [8, с. 8]. Так відбувалось відправлення судочинства у Стародавніх Афінах.

У Стародавньому Римі подібну до суду присяжних роль виконували центуріатні народні збори. Міський претор кожного року складав списки приватних осіб, які мали нести повинність присяжного судді. Суд відбувався у святкові дні на засіданнях центуріатних коміцій. Від початку VII ст. до н.е. виникла нова форма суду – постійна комісія (квестія). Судочинство починалось зі складання списку присяжних, в якому участь брали і

сторони з правом відводу. Обвинувачений та обвинувач були рівноправні. Присяжні вільно оцінювали докази. Після розгляду справи присяжні радились, яке рішення прийняти. Голосували шляхом подання табличок, де було позначено: звільняю або засуджую [8, с. 10].

Так у загальних рисах можна охарактеризувати суд присяжних часів Античності. Подальший розвиток він отримав у феодальних країнах. Це не було в сучасному розумінні судом присяжних, спочатку це були знані люди своєї місцевості, яких запрошували до участі в судовому процесі для того, щоб вони засвідчили добру репутацію звинуваченого, або розповіли про факт порушення як особи, які від когось про те почули. У державі франків таких людей називали співприсяжники.

У середньовічній Англії суд присяжних існував спочатку у вигляді королівського привілею, а потім у ході судової реформи короля Генріха II (1154–1189 рр.) суд присяжних перетворився на звичайну справу, доступну для кожного підданого, і став невід'ємною частиною процесу як кримінального, так і цивільного. Але так само, як і у франків, присяжні в Англії часів Генріха II були або свідками правопорушення, або мали про нього достовірні знання від осіб, які самі були свідками [13, с. 113].

Поступово дванадцять осіб, яких шериф фактично зобов'язував під присягою давати свідчення про своїх сусідів, все більше й більше втрачали можливість виконувати такий обов'язок. Тоді за правління короля Едуарда I (1272–1307 рр.) на допомогу дванадцяти присяжним стали запрошувати осіб, які дійсно були знайомі з обставинами справи. З часом між дванадцятьма присяжними та їх помічниками була проведена межа, і перші перетворились на суддів, які виносили вирок, вердикт на основі даних, які робили додаткові свідки, знатоки справи. Так, присяжні в Англії зі свідків факту перетворились на суддів.

У подальший час важливу роль у здійсненні правосуддя в Англії відіграло велике та мале журі присяжних. Велике журі, або обвинувальне, оформилось у зв'язку з обов'язком розшуку злодіїв, грабіжників, розбійників і їх спільників, який був покладений на роз'їзних суддів. Вони мали опитати так званих обвинувальних присяжних. Їх було 23 особи, простої більшості голосів, тобто дванадцяти, вистачало для прийняття рішення про притягнення до відповідальності. Це журі тому й дістало назву «обвинувального», бо воно було органом віддачі особи під суд. Також існувало мале журі, яке налічувало 12 присяжних і становило складовий елемент англійського суду. Члени малого журі брали безпосередню участь у розгляді справи по суті й виносили вердикт – винуватості чи невинуватості підсудного. Рішення приймалось одноголосно. А міру покарання обирав коронний суддя [13, с. 221]. Так, вже з XIII ст. суд присяжних став невід'ємною частиною англійської судової практики і предметом національної гордості англійців.

Значно пізніше з'явився суд присяжних у Франції. Хоча, як зазначають дослідники, у зародковому стані він тут виник раніше, ніж в Англії, і вважається, що потрапив суд присяжних до Англії саме із Франції в ході норманського завоювання, але остання не мала необхідних умов для його розвитку.

Історична традиція веде існування суду присяжних у Франції від початку Великої французької

буржуазної революції 1789 р., а після походів Наполеона суд присяжних поширився на інші країни Європи.

Так, саме внаслідок революції 1789 р. було запроваджено суд присяжних як гарантію від незаконних та несправедливих посягань на громадянські свободи. Тема свавілля судів була дуже актуальна у передреволюційній Франції, оскільки за часів існування абсолютної монархії судовий процес мав інквізиційний характер, а судочинство перебувало повністю під контролем королівської адміністрації. Так, у Франції за законом 1791 р. запроваджувалось два види журі: обвинувальне, яке проводило попереднє слідство, і судове, яке розглядало справу по суті. Загальна тенденція розвитку суду присяжних у Франції зводилась, на відміну від Англії, до постійних обмежень його компетенції [8, с. 36]. Обмеження здійснювалось у двох напрямках: по-перше, скорочувалась кількість кримінальних справ, підсудних суду присяжних; по-друге, обмежувались права присяжних і, відповідно, збільшувались вони у професійних суддів.

Як найвищий здобуток революції суд присяжних у Франції діє і зараз.

У Російській імперії суд присяжних з'явився внаслідок судової реформи 1864 р. Це була масштабна реформа, яка здійснила вплив на все суспільно-політичне життя імперії, була найбільш послідовною та значною. Найбільш суперечливим інститутом, запровадженим у ході реформи, став суд присяжних. Багато хто з сучасників не вірив у доцільність його запровадження, але було багато й тих, хто з захопленням сприйняв його створення.

Необхідно відзначити, що ідея створення суду присяжних виникла завдо до судової реформи. Досить активно ця тема розвивалась у працях М.М. Сперанського, декабристів, публіцистів та письменників початку XIX ст. Поступово здійснювались заходи із впорядкування судової системи та судочинства, розроблялись плани судових перетворень, створювались спеціальні комісії. Врешті-решт 20 листопада 1864 р. імператором Олександром II були створені та затверджені Судові статuti.

Так, Судовими статутами запроваджувалась оригінальна та ефективна система правосуддя, яка мала дві гілки, що об'єднував вищий судовий орган – Сена: загальні (коронні) суди та місцеві (мирові) суди. В результаті реформи суд був відокремлений від адміністрації, запроваджувався гласний, змагальний процес, була створена адвокатура, встановлювалась презумпція невинуватості, принцип незмінності суддів та слідчих. Але найбільш суперечливим інститутом цієї реформи та одним з головних гарантів демократичних принципів судочинства став суд присяжних, який забезпечував реальну та безпосередню участь населення у відправленні правосуддя [4, с. 4].

Так, суд присяжних у Російській імперії не був просто запозичений у Європі, як і інші демократичні інститути судових статутів. Реформатори ретельно вивчили англійський та французький досвід, крім того, ознайомились з процесуальним законодавством Женеви та Сардинського королівства [4, с. 6], а також врахували власні особливості судочинства. Отже, суд присяжних у Російській імперії став новим кроком у розвитку європейської правової культури.

Важливою відмінністю суду присяжних в Російській імперії стала його аполітичність. До під-

судності не були віднесені справи про державні та посадові злочини. Було запроваджено службовий ценз, тобто незалежно від рівня доходу до списків присяжних засідателів вносили всіх цивільних чиновників з V по XIV клас, всіх виборних службовців міських та дворянських установ, селян, які займали виборні посади не менше трьох років, сільських старост, старійшин та ін. [4, с. 7]. Внаслідок порядку формування списків у противників суду присяжних виникла його інша назва – «суд вулиці», «суд натовпу».

Також сучасники висловлювали такі аргументи на користь суду присяжних: «Запровадження суду присяжних в Росії більш необхідне, ніж будь-де, оскільки ніде історичне життя не поклало таку глибоку різницю між різними верствами суспільства, як в Росії, від чого між поняттями, звичаями та способом життя постійних суддів, які відносяться до вищого стану, і підсудних з нижчого стану існує ціла прірва» [1, с. 89].

Присяжними могли бути тільки чоловіки у віці від 25 до 70 років, піддані імперії, які відповідали цензу осілої та майновому цензу. Також було складено перелік осіб, які не могли бути присяжними засідателями, зокрема ті, хто перебував під судом та слідством, сліпі, глухі, душевнохворі, неспроможні боржники, домашня прислуга, священники, ченці, представники перших чотирьох рангів, тобто особи, які займали генеральські посади, працівники суду та прокуратури, чиновники поліції, військовослужбовці, вчителі. Усі особи, які відповідали встановленим цензам, включались у загальні списки присяжних засідателів. Спеціальні комісії щороку перевіряли і доповнювали списки. Потім їх передавали губернатору, який перевіряв дотримання закону при їх складанні. Губернатор мав право виключити зі списку неправильно введених туди осіб з поясненням причин. Незадоволені рішенням губернатора могли поскаржитись на нього до Сенату. На підставі загальних списків присяжних засідателів комісія складала чергові списки, які друкувались у губернських газетах [5, с. 153]. Цих осіб могли викликати до суду протягом майбутнього року. Відповідно до законодавства не можна було закликати присяжних частіше одного разу на 2 роки.

До суду запрошували 30 присяжних. Обвинувачі та підсудні мали право відводу шести присяжних. Після відводу жеребкуванням визначали, хто входить до колегії присяжних засідателів. І потім формували суд присяжних із 12 основних та 2 запасних.

Судові засідання за участі присяжних засідателів обов'язково починали з процедури приведення присяжних до присяги, пояснення їхніх прав, обов'язків та відповідальності [7, с. 144].

Потім починали слухання справи. Суд присяжних повинен був приймати зі справи одностайне рішення, але якщо думки розходились, то могло проводитись голосування. Суд міг і не погодитись із рішенням присяжних, у такому випадку створювали новий склад присяжних.

Якщо у коронних суддів заперечень щодо рішення присяжних не було, то на основі їх вердикту коронні судді виносили або виправдальний, або обвинувальний приговор. У Російській імперії такий приговор можна було оскаржити в касаційному порядку в Сенаті.

Більшість сучасників схвально сприйняли судову реформу, та особливо схвалювалося створення суду присяжних [8, с. 63]. Вони ототожнювали нововведення з демократизацією

та подоланням негативних явищ у судочинстві: «Суд присяжних – це найкраща гарантія громадянської свободи <...> в ньому беруть участь селяни, ті самі, які тільки шість років тому отримали свободу, і успіх перевищує найсміливіші очікування» [1, с. 88].

Не можна не звернути увагу на те, що із запровадженням суду присяжних було усунуто багато негативних рис попереднього судочинства. На перше місце можна поставити ліквідацію хабарництва [2, с. 26].

Але далеко не всі висловлювали захоплення новим інститутом судочинства. Було багато критики, сумнівів, в основному їх висловлювали представники вищої адміністрації.

Суд присяжних у Російській імперії проіснував, порівняно з Європою, дуже короткий відрізок часу від 1866 р. до 1917 р. Після революції його було ліквідовано.

Сьогодні інститут суду присяжних функціонує у багатьох країнах світу. Він має дві основні моделі:

- 1) англо-американську або класичну;
- 2) європейську або суд із розширеною колегією народних засідателів.

Англо-американська модель передбачає, що суд присяжних самостійно, без участі професійного судді вирішує питання про винуватість або невинуватість підсудного, яке є обов'язковим для судді. Така модель збереглась у Великобританії, США, Іспанії, Бельгії, Австрії, Норвегії, Швейцарії. Європейська модель об'єднує професійних та непрофесійних суддів у єдину колегію для спільного вирішення питання факту та призначення. Непрофесійних суддів називають «шеффени», у перекладі з німецької мови це означає «член суду», «засідатель». Така модель існує у Фінляндії, Греції та інших країнах. У ФРН, Італії, Данії, Франції, Швеції діють суди присяжних, але вони беруть участь у судочинстві як шеффени. Вони мають повноваження, аналогічні присяжним, але рішення приймають разом із професійними суддями [10, с. 224–225].

Таким чином, створення суду присяжних у ході судової реформи 1864 р. в Російській імперії відповідало світовим стандартам правосуддя. Російські юристи, запозичивши досвід європейських країн, в яких інститут суду присяжних існував не одне століття, змогли, використовуючи іноземний досвід, створити оригінальний судовий інститут враховуючи російські реалії. Основними відмінними рисами суду присяжних у Російській імперії була його аполітичність; принципи формування; особливі центри, зокрема, службовий; система прийняття рішення зі справи. Так, зокрема, головною відмінністю суду присяжних у Російській імперії було те, що при бажаності прийняття одностайного рішення допускались розходження в думках, що категорично не допускалось в інших країнах. Крім того, коронний суд міг не погодитись із думкою присяжних, тоді справа передавалась на розгляд іншого складу суду присяжних; вироки присяжних оскарженню не підлягали, але міг бути відмінений у порядку касації. Суд присяжних як найбільш демократичне досягнення судової реформи 1864 р. і як найбільш дискусійний інститут судочинства піддавався постійній критиці з боку урядовців та законодавчим змінам, які не сприяли його розвитку, а навпаки, приводили до деформації основних принципів у судочинстві Російської імперії другої половини XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы. Историко-юридические этюды / Г.А. Джаншиев. – М. : Типография М.П. Щепкина, 1891. – 428 с.
2. Джаншиев Г.А. Суд над судом присяжных / Г.А. Джаншиев. – М. : Рассвет, 1896. – 181 с.
3. Чубинский М.П. Суд присяжных и новая практика Сената / М.П. Чубинский. – СПб. : Сенат. типогр., 1904. – 22 с.
4. Казанцев С.М. Суд присяжных в России. Громкие уголовные процессы 1864–1917 гг. / С.М. Казанцев. – Л., 1991. – 512 с.
5. Коротких М.Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М.Г. Коротких. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 185 с.
6. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов : Вища школа, 1974. – 190 с.
7. Бабенко В.И. Судебная система России: История и современность / В.И. Бабенко. – М. : РАН ИНИОН, 2007. – 264 с.

8. Боботов С.В. Суд присяжных: история и современность / С.В. Боботов, Н.Ф. Чистяков. – М. : Независимое издательство «Манускрипт», 1992. – 150 с.
9. Тернавська В.М. Деякі питання історії становлення і розвитку інституту суду присяжних в Україні / В.М. Тернавська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 60–62. – С. 79–82.
10. Зубачова І.С. Перспективи запровадження інституту суду присяжних в Україні / І.С. Зубачова // Держава і право : збірник наукових праць. – Вип. 45. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2009. – С. 224–229.
11. Серета О.В. Законодавче регулювання добору присяжних засідателів у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. / О.В. Серета // Право і безпека. – 2010. – № 4 (36). – С. 56–60.
12. Ткаченко В.В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій та давньоримській цивілізаціях / В.В. Ткаченко. – К. : МАУП, 2005. – 384.
13. Петрушевский Д.М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века / Д.М. Петрушевский. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 232 с.

УДК 340.115

ФУНКЦІ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Косцова І.П., аспірант

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
суддя

Одеський апеляційний адміністративний суд

У науковій статті розкрито функції системного тлумачення норм права. Обґрунтовано, що функціональне призначення системного методу тлумачення проявляється в регулятивній, охоронній, системоутворюючій, аксіологічній, дидактико-методологічній, гносеологічній та прогностичній функціях.

Ключові слова: юридична техніка, системне тлумачення, функція, системний підхід, законотворчий процес.

В научной статье раскрыты функции системного толкования норм права. Обосновано, что функциональное назначение системного метода толкования проявляется в регулятивной, охранительной, системообразующей, аксиологической, дидактико-методологической, гносеологической и прогностической функциях.

Ключевые слова: юридическая техника, системное толкование, функция, системный подход, законотворческий процесс.

Kostsova I.P. THE FUNCTIONS OF LEGAL SYSTEMATIC INTERPRETATION

In the scientific article the features of the system interpretation of rules of law. It is proved that the functional purpose of the system method of interpretation is manifested in the regulatory, enforcement, systemforming, axology, didactic-methodological, epistemological and prognostic functions.

Key words: legal technique, systematic interpretation, function, system approach, legislative process.

Постановка проблеми. Функціональне призначення системного тлумачення норм права виражається в тому, що воно є специфічним елементом механізму правового регулювання. У цій якості воно слугує особливим засобом досягнення загальної мети правового регулювання. Системне тлумачення покликано вирішувати завдання, спрямовані на досягнення загальноправової мети.

У цьому контексті актуальним видається дослідження функцій системного тлумачення норм права, які переломлюються крізь призму функцій всього права, а в межах галузей права – крізь призму функцій відповідної галузі права та її інститутів.

Стан дослідження. Тлумачення права традиційно займає одну з чільних позицій у теорії права та потребує більш глибокого вивчення. Питання про функції тлумачення норм права та системність досліджували закордонні (А. Борисов, Т. Долголенко, Є. Николайчук, Ю. Сурмін, В. Толстик) та українські (О. Зайчук, І. Онищук, Н. Онщенко, І. Шутак) дослідники.

Проте стан вітчизняного наукового доробку в сфері юридичної техніки не відповідає потребам у таких дослідженнях. Досі не існує навіть єдиної позиції щодо класифікації способів тлумачення.

Мета статті – розкрити функції системного тлумачення норм права.

Виклад основних матеріалів. Сутність системного тлумачення норм права проявляється в його функціях. Функції є суттєвими інструментами наукового пізнання. Є. Николайчук відзначила, що «функція є пізнавальним образом явищ і процесів, виступає як продукт мислення, як перероблення споглядання і уявлення в поняття» [1, с. 81].

На думку Ю. Сурміна, системний підхід – специфічна реакція на бурхливий і тривалий процес диференціації в науці, який призвів до виникнення величезної кількості несхожих одна на іншу наук. Це те, що об'єднує окремі науки в єдину науку, форма методологічної інтеграції сучасної науки. Системний підхід – єдність